

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας

1^η διάλεξη: Εισαγωγική Διάλεξη-Βασικές έννοιες

Διδάσκουσα: Δρ. Νικολίνα-Σπυριδούλα Μυωφά

Email: n.myofa@aegean.gr

Αντικείμενο μαθήματος

- Το μάθημα πραγματοποιεί **ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη του αστικού φαινομένου και της πολεοδομικής σκέψης από την προϊστορία έως τη σύγχρονη εποχή.**
- Έμφαση θα δοθεί σε **διαφορετικά πρότυπα αστικής οργάνωσης** καθώς και θα εστιάσουμε στην **ελληνική πολεοδομία μέσα από το παράδειγμα της Αθήνας.**

Βασικοί στόχοι του μαθήματος

- Η κατανόηση της **διαχρονικής εξέλιξης του αστικού φαινομένου και της πολεοδομικής σκέψης** από την προϊστορία έως τη σύγχρονη εποχή.
- Η ανάλυση της σχέσης μεταξύ **κοινωνικοπολιτικών δομών, ιστορικών συνθηκών και διαμόρφωσης του αστικού χώρου σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.**
- Η κριτική ερμηνεία των **σύγχρονων αστικών προκλήσεων.**

Περιεχόμενα μαθήματος

- ✓ Οι πρώτες πόλεις στην Προϊστορία (αναπτύχθηκαν στη Μεσοποταμία, στην Αίγυπτο και στην κοιλάδα του Ινδού).
- ✓ Ιστορικά πρότυπα αστικής οργάνωσης: Η ελληνική πόλη, η ρωμαϊκή πόλη, η μεσαιωνική πόλη της Δυτικής Ευρώπης, η πόλη στην Αναγέννηση και το ιδεατό πρότυπο.
- ✓ Η μετάβαση στη νεότερη πόλη: Η προβιομηχανική πόλη. Η βιομηχανική επανάσταση και οι συνέπειές της στην πόλη.
- ✓ Η ελληνική πολεοδομία μέσα από το παράδειγμα της Αθήνας.
- ✓ Παρουσίαση περιπτώσεων μελέτης: πως αναπτύχθηκαν πολεοδομικά Δήμοι της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας.
- ✓ Η σύγχρονη πόλη και οι προκλήσεις του 21ου αιώνα.

1.1. Πολεοδομία, τέχνη, τεχνική και επιστήμη

Πολεοδομία, στην απλούστερη και ετυμολογικά ακριβέστερη σημασία του όρου, είναι η τέχνη που έχει σαν αντικείμενο τη δόμηση, δηλαδή το χτίσιμο, της πόλης. Και πραγματικά, έτσι ξεκίνησε ιστορικά η πολεοδομία: σα μια εφαρμογή της αρχιτεκτονικής σκέψης στην κλίμακα της πόλης, σε χώρο δηλαδή πολύ ευρύτερο απ' αυτόν του κτιρίου ή του κτιριακού συγκροτήματος. Ακόμα και στις μέρες μας το πρότυπο του πολεοδόμου-μάστορα, του εμπνευσμένου δημιουργού, που οραματίζεται και χτίζει καινούριες πολιτείες, μένει πάντα ζωντανό. Πολλοί από τους διάσημους πολεοδόμους της εποχής μας υπήρξαν ταυτόχρονα και αρχιτέκτονες και οι πιο γνωστές πολεοδομικές μελέτες τους που εφαρμόστηκαν, (ας σκεφτούμε την Brazilia, την Chandigarh, το Islamabad) έχουν έντονα την αρχιτεκτονική σφραγίδα.

Συνεχίζοντας την πολύ δυνατή αυτή παράδοση οι περισσότεροι νέοι πολεοδόμοι σ' ολόκληρο τον κόσμο εξακολουθούν ν' αποφοιτούν από αρχιτεκτονικές σχολές. Ωστόσο, από τα μέσα του 20ου αιώνα η πολεοδομία παρουσίασε τόσο ραγδαία εξέλιξη, που σήμερα το αρχιτεκτονικό-τεχνικό-καλλιτεχνικό στοιχείο μέσα σ' αυτήν αποτελεί μία μόνο – και όχι πολύ σημαντική – από τις πολλές διαστάσεις μιας νέας σύνθετης επιστήμης. Αυτή η νέα πολεοδομία, ή καλύτερα ο πολεοδομικός σχεδιασμός, προϋποθέτει γνώσεις και ικανότητες,

που προέρχονται από ένα μεγάλο φάσμα άλλων επιστημών, κοινωνικών και τεχνικών, θεωρητικών κι εφαρμοσμένων (Πιν. 1.1 και 1.2). Έτσι σήμερα, όλο και συχνότερα, συναντάμε πολεοδόμους που δεν πέρασαν ποτέ απ' τα θρανία της αρχιτεκτονικής, αλλά ξεκίνησαν σα γεωγράφοι, οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, νομικοί κλπ., ή και σα «γνήσιοι» πολεοδόμοι, μια και υπάρχει η δυνατότητα για βασικές σπουδές στην πολεοδομία.

Όμως η πολεοδομία εξακολουθεί να ανήκει στις ειδικότητες που ασχολούνται με το «Φυσικό Σχεδιασμό¹». Έτσι δε χάνει τη συγγενειά της με την αρχιτεκτονική, όπως και με τη χωροταξία, που αναφέρονται αντίστοιχα σε μικρότερο ή μεγαλύτερο αντικείμενο στο χώρο (Πιν. 1.3).

Πέρα από την παραπάνω διεύρυνση του γνωσιολογικού της περιεχομένου, τη νέα πολεοδομία χαρακτηρίζει η αναζήτηση μιας ιδιαίτερης φυσιογνωμίας που θα της εξασφαλίσει μια θέση στο χώρο των επιστημών. Και τούτο γιατί ένα συνοθύλευμα γνώσεων αποσπασμένων από ένα πλήθος διαφορετικών τομείς, χωρίς το συνδεδετικό ιστό κάποιας ενιαίας προοπτικής, δε μπορεί βέβαια να αποτελέσει μια νέα επιστήμη.

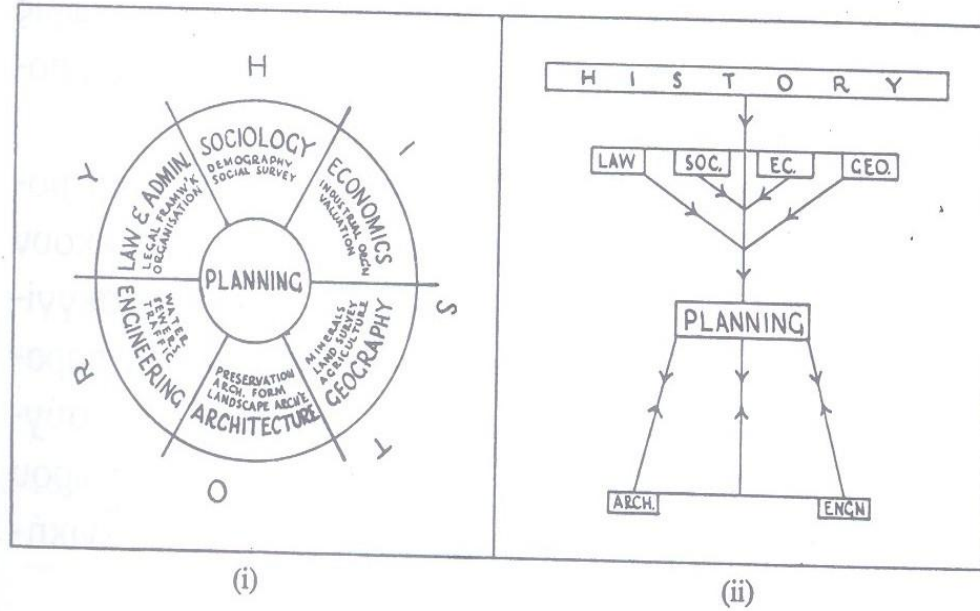
Στην περίπτωση της πολεοδομίας, αντί για μια μονοσήμαντη συνθετική προοπτική βλέπουμε να έχουν διαμορφωθεί πολλές παράλληλες τάσεις και προσεγγίσεις, μερικές απ' τις οποίες θα εξετάσουμε στα παρακάτω. Κοινό πάντως γνώρισμα σε όλες αυτές τις σύγχρονες εκφράσεις του σχεδιασμού του αστικού χώρου είναι η στροφή του ενδιαφέροντος από την τεχνική-

* Το κεφάλαιο τούτο έχει συνταχθεί στις αρχές της δεκαετίας του '80 και θεωρήθηκε σκόπιμο να παρατεθεί εδώ χωρίς προσθήκη και νέες πηγές πέρα από ελάχιστες.

1. Με τον όρο «Φυσικός Σχεδιασμός», που αποτελεί μετάφραση του «Physical Planning», γίνεται αντιδιαστολή από τον Οικονομικό ή τον Κοινωνικό Σχεδιασμό. Βέβαια «Φυσικός Σχεδιασμός» δε σημαίνει το σχεδιασμό της φύσης, αλλά το σχεδιασμό οργάνωσης των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων στο γεωγραφικό χώρο.

μορφολογική-στατική θεώρηση του αντικειμένου (της πόλης) σε μια αντιμετώπιση πιο δυναμική και περισσότερο «πολιτική».

Ταυτόχρονα αλλάζει και ο χαρακτήρας της πολεοδομικής επέμβασης και το άκαμπτο καθοριστικό ή το

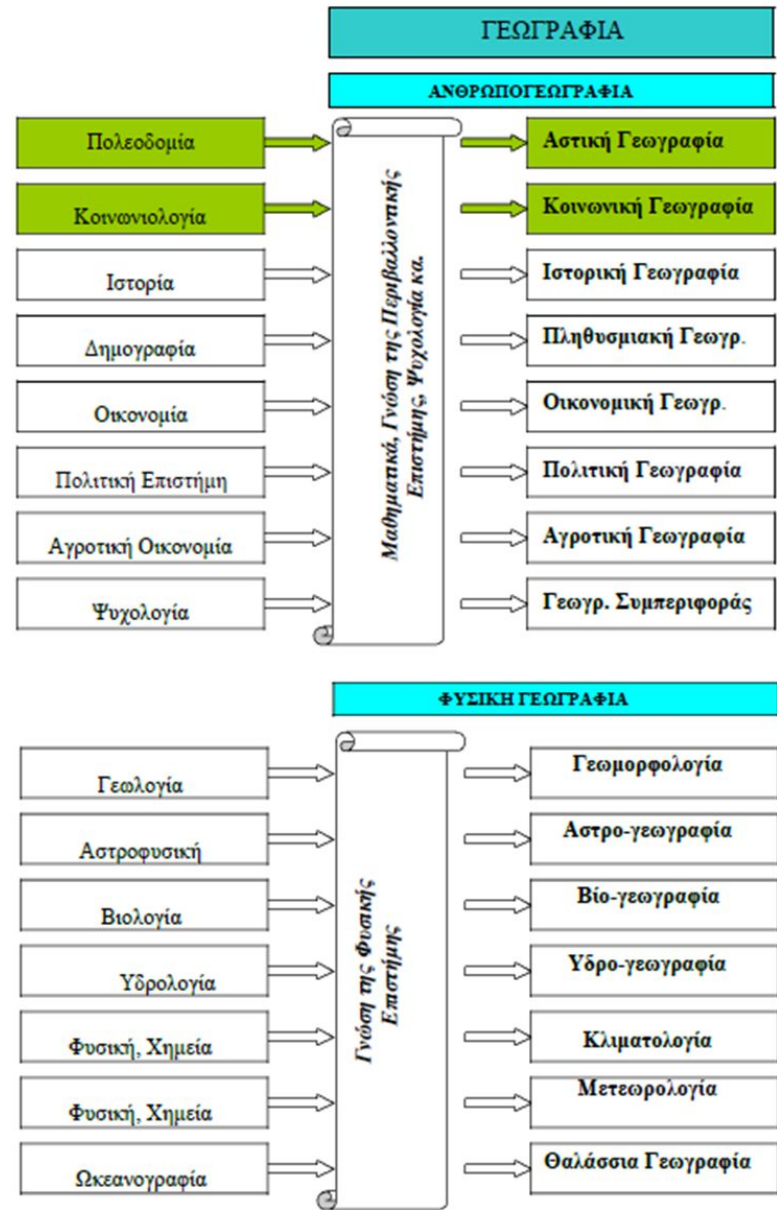

Πίνακας 1.2. Δυο διαγραμματικές παραστάσεις των συσχετίσεων ανάμεσα στον πολεοδομικό σχεδιασμό και τους άλλους συναφείς επιστημονικούς κλάδους (Κατά L. Keeble, 1964, σελ. 23).

αυθόρμητο στήσιμο της πόλης, που χαρακτήριζε την πολεοδομία ιστορικά, δίνει τη θέση του σε μια προσπάθεια ανεύρεσης συμβιβαστικών λύσεων ανάμεσα στα αντιμαχόμενα συμφέροντα διαφόρων κοινωνικών ομάδων, στο μέτρο που τα συμφέροντα αυτά έχουν αντίκτυπο στη δομή της πόλης. Έτσι η πολεοδομία γίνεται ένα μέσο για την υποβοήθηση του έργου της πολιτικής εξουσίας στην επίλυση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων στα πλαίσια του δομημένου χώρου.

Εκτός από τα παραπάνω η πολεοδομία διατηρεί και τον παραδοσιακό της ρόλο, που είναι η συνεχής προσπάθεια για τη βελτίωση του υλικού πλαισίου της ζωής μέσα στην πόλη. Αυτό όμως τώρα πια επιδιώκεται μέσα από το πρίσμα όχι μόνο των τεχνικών, αλλά και των οικονομικών, κοινωνικών, θεσμικών, οργανωτικών, και άλλων συνθηκών που επικρατούν στο συγκεκριμένο χώρο.

Έτσι η άσκηση της πολεοδομίας σήμερα επηρεάζεται από ένα πλήθος παράγοντες που δεν είναι στη στενή έννοια πολεοδομικοί, αν και η σχέση τους με την πολεοδομική οργάνωση είναι άμεση.

Διάγραμμα 1 Το αντικείμενο της Αστικής Γεωγραφίας σε σχέση με τη Γεωγραφία και τους ομογενείς επιστημονικούς κλάδους

Πηγή: Δελλαδέτσιμας, 2021

Αντικείμενο της Πολεοδομίας

- Αντικείμενο της πολεοδομίας είναι η **πόλη**.
- Η πόλη είναι ένας **οικισμός μόνιμου χαρακτήρα**, μικρού ή μεγάλου πληθυσμιακού μεγέθους, που **έχει δομηθεί έτσι ώστε να εξυπηρετεί τη συλλογική ζωή των κατοίκων του**.
- Η **αύξηση του πληθυσμιακού μεγέθους, της έκτασης και των λειτουργιών** ενός μικρού οικισμού έχει ως αποτέλεσμα τον **μετασχηματισμό του σε πόλη**.
- **Οι πόλεις καλύπτουν 4 βασικές ανάγκες των κατοίκων τους:** κατοικία, εργασία, αναψυχή και κυκλοφορία
- Αντιθέτως οι **μικροί οικισμοί καλύπτουν μόνο την ανάγκη τους για κατοικία** ενώ οι ευκαιρίες για εργασία και αναψυχή είναι περιορισμένες γι' αυτό μετακινούνται συνήθως εκτός των ορίων τους.

(Πολύζος, 2023, 31-32)

Αντικείμενο της Πολεοδομίας

- Η έννοια της πόλης προσεγγίζεται διαφορετικά από τους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους, γεγονός που καθιστά δύσκολο έναν ενιαίο ορισμό της.
- ✓ για τους **μηχανικούς**, πόλη είναι τα κτήρια, οι δρόμοι, οι υποδομές
 - ✓ για τους **ανθρωπογεωγράφους**, ιδιαίτερη σημασία έχει η μελέτη των κοινωνικών ζητημάτων-προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της πόλης και ο τρόπος με τον οποίο η χωρική δομή της πόλης τα επηρεάζει.
 - ✓ για τους **οικονομολογους**, η πόλη πρέπει να καλύπτει σημαντικό μέρος των οικονομικών αναγκών και δραστηριοτήτων των κατοίκων
 - ✓ για τους **πολιτικούς επιστήμονες και νομικούς**, η πόλη θεωρείται μια οριοθετημένη διοικητικά, πολιτικά και νομικά οντότητα με συγκεκριμένα όρια και δικαιοδοσίες.
 - ✓ για τους **περιβαλλοντολόγους και γεωπόνους**, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι νησίδες αστικού πρασίνου, το φυσικό περιβάλλον της πόλης και οι τρόποι διαχείρισής του.

(Πολύζος, 2023, 31)

Αντικείμενο της Πολεοδομίας

- Οι βασικοί δείκτες που χρησιμοποιούνται για τον καθορισμό των πόλεων είναι:
 - **μέγεθος του πληθυσμού τους** (πχ στην Ελλάδα πόλεις θεωρούνται οι οικισμοί με πληθυσμό μεγαλύτερο των 10.000 κατοίκων),
 - **πληθυσμιακή πυκνότητα**
 - **λειτουργίες** που αναπτύσσονται στην πόλη **υπερτοπικής σημασίας** (πχ. εμπορικές, διοικητικές, εκπαιδευτικές, πολιτιστικές)
 - **θέση τους στο ιεραρχικό σύστημα διοίκησης** της χώρας (πχ. έδρες δήμων ή περιφερειακών ενοτήτων)

(Πολύζος, 2023, 33)

Η γέννηση της πόλης

- Η θέση των οικισμών όπως τους γνωρίζουμε σήμερα **δεν είναι τυχαία**, αλλά προέκυψε μέσα από τις επιλογές ανθρώπων που δημιούργησαν τους πρώτους οικιστικούς πυρήνες σε συγκεκριμένες τοποθεσίες.
 - Η γεωγραφική θέση ενός οικισμού εξακολουθεί να παίζει **καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και την επέκτασή του**. (Αραβαντινός, 2007, 31)
- Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι προσφυγικοί συνοικισμοί που δημιουργήθηκαν γύρω από την Αθήνα και τον Πειραιά (όπως Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια, Ταύρος, Κορυδαλός, Δραπετσώνα, Ν. Κοκκινιά), οι οποίοι επέκτειναν τον υπάρχοντα αστικό ιστό και συνέβαλαν στη δημιουργία ενός ενιαίου αστικού ιστού. Η κοντινή τους απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα είχε και εξακολουθεί να έχει θετικό αντίκτυπο στην ανάπτυξή τους.

Πρωτογενή κριτήρια χωροθέτησης των οικισμών

- Τα βασικότερα κριτήρια τα οποία διαδραμάτισαν, τουλάχιστον στο παρελθόν, σημαντικό ρόλο στη χωροθέτηση ενός οικισμού είναι τα ακόλουθα:
 - **κλίμα-φυσικό περιβάλλον**: αναζήτηση των ιδανικών κλιματολογικών και περιβαλλοντικών συνθηκών.
 - προσβασιμότητα σε **υλικά αγαθά άμεσης ανάγκης** (τροφή, νερό και δομικά υλικά για την κατασκευή κατοικίας): οικοδόμηση οικισμών σε γόνιμα εδάφη και κοντά σε πηγές πόσιμου νερού.
 - **λόγοι άμυνας**: οικοδόμηση οικισμών σε ορεινές περιοχές μακριά από τη θάλασσα, χερσονήσους ή απόκρυφους και ελεγχόμενους κόλπους, εκμετάλλευση μαιάνδρων ποταμών για προστασία.
 - **επικοινωνία**: εξασφάλιση βέλτιστης επικοινωνίας μέσω χωροθέτησης σε πλεονεκτική θέση, π.χ. κοντά σε κυκλοφοριακούς κόμβους

Πρωτογενή κριτήρια χωροθέτησης των οικισμών

- **προυπάρχοντα ανθρώπινα έργα** (αγροτικές εγκαταστάσεις, λατρευτικοί χώροι κ.ά.): αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία του οικισμού.
- **αποστάσεις από άλλους οικισμούς**: η θέση σε σχέση με άλλους οικισμούς της ευρύτερης περιοχής για την εξασφάλιση της ασφάλειας και της οικονομικής συνεργασίας.

(Αραβαντινός, 2007, 31-33)

Η ανάπτυξη της πόλης

- Οι μεγάλες πόλεις, που γνωρίζουμε σήμερα, ξεκίνησαν ως μικροί οικισμοί και σταδιακά άρχισαν να αυξάνονται σε έκταση και πληθυσμό.

τα προβλήματα οργάνωσης του χώρου μεγενθύνονται σταδιακά

καθίστανται αναγκαία η πολεοδομική παρέμβαση

Η ανάπτυξη της πόλης

- Ο πρωτόγονος άνθρωπος αναγκάστηκε να συμβιώσει με άλλους ανθρώπους σε έναν συγκεκριμένο χώρο όταν εγκατέλειψε τη νομαδική ζωή και στράφηκε στη γεωργία και την κτηνοτροφία ως βασικά μέσα επιβίωσης.
- Η συνοίκηση μιας ομάδας ανθρώπων σε ένα συγκεκριμένο χώρο δημιούργησε πολεοδομικές ανάγκες και προβλήματα ακόμα και στις πρωτόγονες κοινότητες.
- Για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα αυτά ο πρωτόγονος άνθρωπος, σκεπτόμενος ορθολογικά, **οργάνωσε το χώρο του οικισμού**: κατασκεύασε κατοικίες, χάραξε μονοπάτια και ορόμους, κατασκεύασε χώρους λατρείας και εμπορίου.

Η πολεοδομία είναι μια τόσο παλιά τέχνη όσο και οι οικισμοί πάνω στη γη

Η ανάπτυξη της πόλης

- Η **αστικοποίηση** δεν σημαίνει απλά την αύξηση του πληθυσμού στις πόλεις. Σχετίζεται με διεργασίες που συμβαίνουν τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό χώρο.
- Η βασική αιτία ήταν η **βιομηχανική επανάσταση** αφού η εκμηχάνιση της παραγωγής και η βελτίωση των μέσων παραγωγής **επέτρεψε στο πλεονάζων εργατικό δυναμικό να εγκατασταθεί στις πόλεις** αφού πλέον η ζωή στην ύπαιθρο δεν ήταν ελκυστική.

Προτεινόμενο σύγγραμμα

<https://service.eudoxus.gr/search/#a/id:41959979/0>

Παρουσίαση εργαλείου Πολεοδομικής Ανάλυσης

- Παρουσίαση της εφαρμογής **Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων** (<https://panorama.statistics.gr/>) για την εξαγωγή ποσοτικών δεδομένων από τις απογραφές των ετών 1991, 2001 και 2011 καθώς και για την χαρτογράφησή τους.

Οργάνωση μαθήματος

- Δομή διαλέξεων:
 - Διδασκαλία θεωρίας
 - Η τελευταία, **μία ώρα** του μαθήματος θα είναι **αφιερωμένη στην εργασία**. Θα λύνονται απορίες σχετικά με την εργασία.

Αξιολόγηση Μαθήματος

- Ο τελικός βαθμός του μαθήματος διαμορφώνεται ως εξής:
 - 60% από τη γραπτή εργασία και 40% από την προφορική παρουσίαση.
- Απαραίτητη προϋπόθεση: ο βαθμός της εργασίας να είναι **τουλάχιστον 5**.
- Η εργασία (σε **ηλεκτρονική μορφή**) πρέπει να παραδοθεί έως την **ημέρα της εξέτασης**.

Αξιολόγηση Μαθήματος

- Οι εργασίες θα ελέγχονται για **λογοκλοπή** και **αντιγραφή**.
- Πολύ σημαντικό επίσης τα κείμενα να είναι **καλογραμμένα**.
- Πριν την παράδοσή της μια καλή πρακτική είναι: **να διαβάσετε το συνολικό κείμενο για να διορθώσετε τυχόν γραμματικά και συντακτικά λάθη.**

Αξιολόγηση Μαθήματος

- Θα πρέπει να γίνεται **αναφορά στις πηγές** που χρησιμοποιήθηκαν, εντός του κειμένου, ενώ στο τέλος θα πρέπει να ακολουθεί **λίστα με τη βιβλιογραφία** που χρησιμοποιήθηκε.

Βιβλιογραφία

- ✓ Αραβαντινός, Α. (2007). *Πολεοδομικός Σχεδιασμός. Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία.
- ✓ Δελλαδέτσιμας, Π. Μ. (2020-2021). *Σημειώσεις μαθήματος Αστικής Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο*. Τμήμα Γεωγραφίας (σε συνεργασία με Γ. Τσεβά και Α. Ξυνό).
- ✓ Πολύζος, Σ. (2023). *Αστική Ανάπτυξη* (2η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.